

«Servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia».
Aproximació a l'humanisme de Lluís Nicolau d'Olwer

per Carles Miralles i Solà

Entre els anys 1915 i 1917, Nicolau d'Olwer, que encara no havia fet trenta anys —havia nascut a Barcelona l'any 1888—, va escriure una sèrie d'articles miscel·lanis que aplegà el 1920 en un llibre intítulat *Comentaris*. Aquest llibre demostra, sobretot, una cultura excepcional i una capacitat no gaire freqüent d'exposar-ne els fruits d'una manera entenedora i sincera, no gens pretensiosa: clara i elegant, intel·ligent i precisa. El seu autor era llicenciat en dret i doctor en filosofia i lletres des de 1910. Des d'abans, des dels dinou anys, havia donat a conèixer articles importants d'història literària: sobre el *Tirant lo Blanc*, sobre les *Regles de trobar* de Jofre de Foixà, sobre qüestions d'humanisme, sobre literatura medieval i cultura catalana d'aquesta època. I l'any 11 havia publicat la seva tesi doctoral sobre *El teatro de Menandro*.

Si els seus estudis d'història literària palesen erudició i competència, va ser la seva sòlida preparació en grec allò que li donà fama d'entrada. La dita d'Unamuno reportada per Pla, segons la qual «Nicolau es el hombre que sabe más griego de España, pero no quiere que se sepa», a més de documentar pintorescament la modèstia del jove savi, respon a l'impacte que hauria hagut de produir, en la cultura espanyola si n'hagués estat a l'altura, el llibre sobre Menandre. Ara, aquesta preparació, Nicolau no hauria pogut aconseguir-la a qualsevol banda. Sens dubte, Nicolau havia sabut aprofitar molt bé els professors de la Universitat que podien ser-li útils, però això implica que aquests professors hi eren. Especialment, Antoni Rubió i Lluch i Lluís Segalà.

La influència de Rubió i Lluch ja fou remarcada per Joaquim Molas en referir-se a la triple orientació de Nicolau cap a la història literària, el llatí medieval i els estudis bizantins —que comencen per la presència catalana a Grècia. La seva veneració pel mestre, d'altra banda, el mateix Nicolau la deixà escrita en la recordança que n'escriu a Mèxic, a l'exili, i que passà a formar part del llibre *Caliu. Records de mestres i d'amics* (1958). Tampoc no cal oblidar, però, que en l'extensa bibliografia de Rubió i Lluch no són escassos els treballs sobre literatura grega, també sobre literatura grega antiga, i que la seva tesi, publicada el 1871, és un estudi important sobre les *Anacredòntiques*. De manera que Rubió i Lluch, vull dir, ja era una garantia, com a mestre, respecte del grec que sabia Nicolau. Ara, Nicolau mateix reconeixia, anys a venir, el mestratge de Segalà, un home més gris i metòdic però un gran treballador i tan excel·lent com exigent com a professor. De Segalà és l'empenta que va portar dos seus joves deixebles a ocupar-se, com a tema de tesi, l'un de Menandre i l'altre de Baquilides. L'un era Nicolau, com ja sabem, i l'altre Bosch i Gimpera. Cal destacar que tant Menandre com Baquilides eren, llavors, dues novetats: dues resurreccions, com es deia, perquè Baquilides havia tornat a poder ser llegit gràcies a un paper d'ençà de 1897 i el començ del nostre segle havia de ser fèrtil en papirs de Menandre, un poeta còmic abans només intuït per gnomòlogis i escassos fragments.

Val la pena, doncs, d'assenyalar aquest fonament de Nicolau, la seva esplèndida preparació en grec antic, que no solament després li aplanarà el camí quan es dediqui a l'edat mitjana grega sinó que l'acre-

ditarà com a hel·lenista. A més d'aquella tesi sobre Menandre, que és, com a síntesi, l'obra aleshores més completa, ben informada i rigorosa, sobre el poeta, Nicolau ja havia publicat una traducció de Moscos (*Amor fugitivo [Idilio]*) (1909), traduiria després altres poetes, grecs —entre ells, Cal·lí, en un poema on mirà d'adaptar a la seva manera el díctic elegíac al català— i llatins, i aniria resseguint, entre 1923 i 1927, a *La Publicitat*, els volums que s'anaven publicant de la Fundació Bernat Metge. «La gent que els llegia», diu Guansé d'aquests articles, «deia que parlava d'aquests autors com si acabés d'acomiar-se'n a la cantonada. Tenia lectors apassionats». Darrere del que deia i tan comprensible i eficaç resultava hi havia el gruix de moltes lectures, una preparació sòlida i el coneixement, i més, la freqüentació dels autors grecs i llatins. Molts anys després, poc abans de morir Nicolau, Menandre fou afavorit amb un nou descobriment papiraci, aquesta vegada sensacional, tota una comèdia; Lluís Nicolau, des de l'exili mexicà, se sumà a l'allau d'estudis provocat pel nou text, *El díscol*, amb un estudi publicat en el primer número de 1960 de *Cuadernos Americanos*, de Mèxic, un paper d'una trentena de pàgines sobre «La resurrecció de Menandro». I tampoc us caldria oblidar, del treball de Nicolau com a hel·lenista, que fou ell qui col·locà el còdex 399 de la Biblioteca de Catalunya, que no té pindàrics i idíl·lics de Teòcrit, en un article de gran rigor i doctrina que ha passat per alt als hel·lenistes potser per haver estat publicat en el volum I (1923) de la *Miscel·lània Enric Prat de la Riba*.

D'Antoni Rubió i Lluch, confessava Nicolau mateix que li venia l'empenta de la seva *Introducció al estudio de la literatura catalana*, el seu treball d'història literària més important, anterior als anys dels *Comentaris*, que havia anat publicant a la revista barcelonina *Estudio* entre 1914 i 1915. La quarta part d'aquesta obra es publicà més tard en català, dues vegades (1917 i 1927), i és pròpiament la que esbossa el que Joaquim Molas, molt a la manera dels anys seixanta, va anomenar «una aproximació a la literatura catalana»; una aproximació que anava des dels orígens de la literatura en vulgar, bo i seguint-ne el «procés evolutiu», fins a una periodització segons un «desplegament històric» les bases de la qual remunten a l'esmentat Rubió i Lluch; passant per unes «notes característiques» de la literatura catalana, on es valoren especialment les cròniques com a formadores del sentiment nacional. Tot plegat s'ha de veure en relació amb les altres tres parts de l'obra, que examinen les raons del ser de Catalunya, a partir dels seus factors determinants com la romanitat i el cristianisme fins a la creació de la nació catalana i atesa la importància central de la diferenciació lingüística i de la consciència de la llengua en la constitució d'aquestes raons. En el centre, doncs, l'edat mitjana: no solament perquè al final d'aquest període la literatura catalana ateny el seu classicisme, sinó també perquè la represa, des del desvetllament de la Renaixença, calca en alguns aspectes l'evolució medieval, segons Nicolau.

Una obra, doncs, cap als trenta anys, que demostrava, realment, erudició —documentació i coneixement dels textos—, però que feia el salt cap a la interpretació. Una obra on la filologia i la història anaven de bracet. D'aquesta entesa, Nicolau en deia «humanisme». «L'entendre i traduir els clàssics greco-llatins —és a dir, l'ésser llatí o hel·lenista—», afirmava Nicolau que no era prou per a ser algú un humanista, com «tampoc no ho és, molt menys encara, l'agarrar aquell cúmulo d'inútils coneixences que s'anomenen erudició. L'erudit és a l'humanista», remata, «tant com el tenedor de llibres és al matemàtic». I en un altre lloc retreia la següent crítica de Milà i Fontanals als erudits i prou: «Un es dóna aires d'inventor per haver trobat una inscripció corcada encara inèdita; un altre, per haver descobert un terme del llatí barbre que deixà d'anotar En Du Cange».

Segui dit aquí que Milà era per a Nicolau el mestre del mestre, i que per a Nicolau era important trobar-hi l'arrel no d'una erudició que s'acaba en ella mateixa sinó concebuda com a mitjà de comprensió més global («Li interessava el passat, però també li interessava el present»). L'interès de Nicolau per Milà

el dugué, d'altra banda, a publicar-ne l'*Epistolari*, en una feina que fou llarga i editada al llarg de molts anys per l'Institut d'Estudis Catalans (I, 1922; II, 1932; III, 1995).

No que Milà i Fontanals no fos un erudit, doncs, ni que no sabés la importància de l'erudició. Ni que Nicolau no fos, no cal dir-ho, el primer a saber que l'especialització i l'erudició són necessàries (ell que l'any 1927 publicaria al volum III de l'*Archivum Latinitatis Medii Aevi* de París un article intítulat, precisament, «Quelques additions et corrections au *Glossarium* de Du Cange»). El que Nicolau intentava de consolidar sobre l'autoritat de Milà és que l'especialització i l'erudició, necessàries com són, no són un objecte per elles mateixes, que, sense l'humanisme que les informi, queden reduïdes a col·leccionisme i catalogisme. Força anys més tard, fent l'elogi de Joan Crexells, recordava Nicolau que el filòsof i economista precoçment traspasat li deia «Ja que tradueixo Plató, vull aprofitar la feina», i ho comentava reflexionant que «allò que per tants d'altres hauria estat una fi, justificació de tota la vida, ell només gosava considerar-ho com un mitjà».

Per a Nicolau, l'humanisme no era una retòrica. Ni tan sols només la virtut que dona sentit a les dades, històriques, filològiques, dirigint-les cap a la comprensió de l'home, ço és, convertint-les en mitjà —privilegiat i necessari, però mitjà. L'home, per a Nicolau, és en efecte naturalment l'objecte del saber filològic i històric, però no hi ha de debò humanisme sense la consciència que també n'és el subjecte: «com que en aquest ordre s'identifica el conèixer amb l'ésser, el subjecte amb l'objecte, no serà humanista qui no sigui savi i apassionat», escriu Nicolau, i s'explica en conclusió així: «Apassionat, no importa de què: místic, orgullós, enamorat, polític... el que vulgueu; savi, en el cor humà i en qualsevol disciplina, mentre tingui una visió sintètica de totes les ciències, i totes faci girar a l'entorn, com de llur centre, de l'home».

En darrera instància, l'erudició i l'observació poden fer un científic. Però no un humanista, perquè, confluint, com hem vist que explicava, objecte i subjecte de l'humanisme, l'humanisme es decanta de la banda de la cultura, segons l'entén Nicolau, i no de la banda de la ciència: «Guardem-nos bé de confondre la ciència, qualitat intel·lectual, amb la cultura, qualitat moral».

És ben clar que Nicolau parla d'un intel·lectual humanista, d'una persona formada, que treballa per fer-se amb les dades necessàries, però que després dona una orientació, una interpretació als materials amb què compta, des del punt de vista de la cultura —un punt de vista, hem vist que deia, també moral: això és, compromentent-se ell no només intel·lectualment sinó també moralment amb la lliçó que vol que els seus lectors n'extreguin.

Aquest plantejament és clar que duu Nicolau a tenir present un lector no únicament erudit; a plantejar-se les conseqüències de l'erudició que maneja no solament per als especialistes. Fins i tot quan publica treballs com «L'Escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII», a l'*Anuari* de l'Institut de 1920, un estudi que, bo i superat en molts aspectes, és una peça sòbria i densa, una fita imprescindible en el progrés dels estudis, Nicolau no perd mai de vista el que representen aquests poemes i el monestir de Ripoll de cara a la història de la cultura catalana i de cara a la llatinitat, a l'Europa medieval.

Catalunya i Europa, en definitiva, des de l'època romànica. Quan l'any 1932 Nicolau professi a la Sorbona de París, a l'Institut d'Art i Arqueologia, un parell de cursos de conferències subvencionades per la Fundació Cambó, triarà com a tema *La Catalogne à l'époque romane*, com una mena d'il·lustració i demostració que, des de l'arrel, Catalunya ha mirat sempre cap a Europa: com després va fer a l'època de l'humanisme i com tornava a fer aleshores —aquesta era la conclusió a la qual es volia induir el públic europeu que es buscava interessar.

L'art romànic, i l'art català, li semblaven una manera eficaç, més immediata de difusió i d'expansió de l'esperit català més enllà de l'àmbit de la llengua. Com ho diu Guansé: «Fou el gran organitzador d'exposicions d'art i portà l'art català més enllà de fronteres: a Portugal, a França, a Bèlgica».

D'una altra manera, exiliat a Ginebra llavors de la dictadura de Primo de Rivera, ja havia buscat amb Massó i Torrents, prop de la Societat de Nacions, la internacionalització del problema català. Això el 1924, i quatre anys més tard, retornat a Barcelona posava en circulació el terme «Paneuropa».

I és que aquesta concepció de la seva feina des de la perspectiva de l'humanisme portava Nicolau a prendre posició en temes polítics contemporanis. Així, per exemple, fou bel·ligerant a favor dels aliats en la Primera Guerra europea, creia que el plantejament seriós dels problemes d'educació i de cultura eren imprescindibles per la regeneracionisme espanyol com per al nacionalisme català. També creia en el compromís polític directe, raó per la qual milità a la Joventut Nacionalista de la Lliga Regionalista i després formà el grup organitzador de la Conferència Nacional Catalana, que acabà comprant el diari *La Publicidad* i convertint-lo en *La Publicitat*, de la qual Nicolau fou el primer director, des del 15 d'agost de 1922 fins a la fi de l'any següent. L'any 1920 ja havia estat redactor de *Solidaridad Obrera* i regidor de l'Ajuntament de Barcelona: l'obra que hi féu com a responsable municipal de l'àrea de cultura, de gran transcendència en les iniciatives pedagògiques, quedà recollida en l'opuscle *Missió de l'Ajuntament de Barcelona en l'obra de cultura de la ciutat* (1922).

Com a noucentista, Nicolau volia que la cultura catalana connectés, per damunt dels segles de decadència, amb l'humanisme. En aquest sentit, i prou s'entén, ell personalment se sentia atret per l'obra i la figura de Bernat Metge, l'humanista català que, com Guillaume Budé a França, donaria el seu nom a la Fundació de Cambó per a la incorporació dels clàssics grecs i llatins. I això perquè en la culminació esplèndida del *Somni* (1398) veia que confluïen «un doll d'erudició romana, bíblica i medieval amb una forta saba popular; una fonda cultura filosòfica; els records personals de la vida pública i la pregonia consciència de la societat contemporània». Pel que fa a la «matèria», com Nicolau deia, d'aquesta obra, que, pel que respecta al que anomenava la «forma» pensava que era senzillament «inimitable», feta «del llenguatge catalanesc més pur i més urbà alhora, on el relleu de les imatges la vida de les descripcions, la justesa de l'adjectiu, la precisió del matís, s'enllacen en un noble estil periòdic».

Nicolau subratlla també el barcelonisme de Metge i remarca el fet que, quatre anys després del *Somni*, el 1402, Metge formava part del Consell de Cent de la ciutat i que «la ploma que havia escrit el *Somni* escrivia unes ordinacions d'hisenda». I meditava al respecte que «servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia».

I aquí és, en efecte, on va a parar l'humanisme de Nicolau. Els humanistes italians ja s'havien plantejat el dilema, o l'opció, o la relació, entre *uita actiua* i *uita contemplatiua*, entre ocupar-se dels afers de l'Administració i el Govern, els intel·lectuals d'aleshores, o, en canvi, crear-se les condicions d'un oci on pogués refugiar-se la feina de les muses. Com alguns d'ells, i, inequívocament, com Bernat Metge, Nicolau d'Olwer, per raons de democràcia, mogut pel seu humanisme —objecte i subjecte l'home—, es va comprometre en la política del seu temps. Un home amb el seu currículum acadèmic, membre numerari de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans des de 1918, amb els seus mèrits d'historiador de la literatura i la seva formació com a hel·lenista i llatí, orientat clarament cap a l'edat mitjana, estava destinat a una càtedra com la que obtingué de llatí medieval a la Universitat Autònoma de la República el 1932. Reporta Guansé que, anys després, «sovint es planyia amb amarguesa que l'haguessin arrencat de la pau del seu gabinet de treball». Ara, és just el comentari que afegeix Guansé: «Però, qui l'en va treure? No foren les seves mateixes inquietuds, no germinaren en els arxius, en les biblioteques? L'evolució del passat, la misèria present li feien somniar el futur». Va cedir, com ell ho deia de Metge, perquè servir la comunitat és un deure indefugible, si n'arriba l'hora. I, així, a més de regidor municipal, va ser un dels fundadors d'Acció Catalana, va ser elegit diputat de la Mancomunitat, va haver d'exiliar-se durant la dictadura de Primo de Rivera, va participar activament en la política de

descredit de la monarquia, va representar Acció Catalana al comitè republicà de Madrid després del Pacte de Sant Sebastià (1930), va anar a l'exili encara un altre cop, en tornar-ne fou ministre de Finances en el Govern d'Alcalà Zamora i governador del Banc d'Espanya en el d'Azafra, després diputat a Madrid; després, definitivament, va gustar l'exili, com tants d'altres, el 1939, va formar encara part d'un govern republicà a l'exili (1945) i va ser, de 1946 a 1950, ambaixador de la República espanyola a Mèxic; abans, havia estat empresonat pel Govern de Pétain i detingut per la Gestapo a París.

Els esdeveniments polítics dels anys trenta, i els posteriors, van consolidar la dedicació a la política —activa i pacient— de Nicolau. També li van portar el reconeixement internacional, amb càrrecs acadèmics de pes, sobretot com a delegat de l'Institut d'Estudis Catalans a la Unió Acadèmica Internacional, de la qual fou president el curs 1936-1937. A Barcelona, arribà com, hem dit, a la càtedra de la Universitat i presidí (1933) l'Ateneu Barcelonès. El seu prestigi intel·lectual en la confusió dels anys trenta havia quedat definitivament consolidat per la seva obra dels anys vint, que representa l'altre fonament de l'humanisme de Nicolau: el Mediterrani, des de la perspectiva de les cròniques catalanes, de Mallorca a Grècia, l'expansió catalana.

L'any 1924 Nicolau va rebre de la Fundació Rabell l'encàrrec de publicar Muntaner. En va resultar l'edició de la part d'aquesta *Crònica* que Nicolau titulà *Expedició dels catalans a Orient*, que és el volum setè d'«Els Nostres Clàssics», i una sèrie d'estudis sobre les cròniques, entre els quals el publicat a l'*Homenatge a A. Rubió i Lluch*, volum XXI dels *Estudis Universitaris Catalans*, sobre «La *Crònica* de Ramon Muntaner: filiació dels seus textos» (1936). Però sobretot en va resultar una dedicació de Nicolau al Mediterrani que el va portar a viatjar-hi i a replantejar-se el sentit de les empreses catalanes en aquella mar. De fet, el Noucentisme es quedava ofegat si no atenyia una expansió, un reconeixement exterior, i Catalunya calia que reflexionés sobre la seva època de màxima expansió.

La reflexió de Nicolau va partir d'una diferenciació de les empreses catalanes segons la part de la Mediterrània on havien tingut lloc. Nicolau va dividir el mar en occidental i oriental, o Mediterrani de ponent i Mediterrani d'orient, i va explicar el sentit d'aquesta divisió així: «A ponent —Balears, Sardenya, Còrsega, Itàlia, Sicília, Malta, Gerba (*Djerba*), Barbaria, Espanya— es tracta d'assimilació, de domini polític, de mercats de venda; a llevant —Egipte, Síria, Xipre, Armènia, Anatòlia, Constantinoble, Grècia, illes gregues, Albània— de mercats de compra, d'esferes d'influència, de bases navals». La presència de Catalunya a l'orient mediterrani, que, començada a finals del segle XII, perdurà fins a finals del XVI, fou per a Nicolau l'objecte d'una obra exemplar de síntesi històrica, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, publicada el 1926. En canvi, els llocs de la Mediterrània occidental foren evocats per Nicolau en un llibre d'estampes descriptives i reflexives que el certifica com un dels escriptors de prosa més vívida i neta de tot el segle, *El pont de la mar blava*, que és de 1928. El títol ja juga, molt significativament, amb la idea de la mar com a camí, com a pont de comunicació entre terres; ella, que era *pontos* en grec. És un llibre tan d'evocació, tan d'intenció poètica, que els paisatges visitats són sovint dibuixats sobre el canemàs de la geografia mítica de l'*Odissea* —mítica però que era moda identificar amb llocs reals, llavors que també l'exegesi bíblica insistia sobre la importància de la localització correcta dels indrets del text.

De tota manera, si l'obra històrica no proporciona el mateix plaer de lectura que l'evocació esplèndidament escrita, que es deixa portar per la suggestió dels llocs i àdhuc per l'encís de la imaginació, és a l'obra històrica on hi ha la lliçó que mira més cap al present («esforça't, lector, a treure del cúmul de fets diversos que aquest llibre intenta de sintetitzar, la lliçó que se'n desprèn») i que és la següent: que Catalunya no hauria perdut la seva grandesa «si la unitat del poble català —de tots els qui parlaven “lo bell catalanesc”, com diu Muntaner—, llavors tan íntimament sentida, hagués encarnat en una sòlida

estructura», però això no va poder ser perquè «no era pas un estat federal, el nostre, era una esfumadissa confederació d'estats», i perquè Catalunya, distreta per Aragó que tenia interessos «Espanya endins», fou desviada «de la vella política occitàna dels comtes» —«la política dels Berenguers, culminada en el moment que Amfós I senyorejava de Tolosa a Niça»—, cosa que «li impedí de formar, amb les noves terres, en el segle XIII una nació forta i en el XIV un imperi estable».

Cloïa la dècada dels vint amb la publicació de *Paisatges de la nostra història*, un llibre de «assaigs i notes de literatura catalana» que van del didactisme i la sensatesa de «Del diàleg en la poesia catalana medieval», un tema interessantíssim també des del punt de vista de la teoria literària, fins a la reflexió constant sobre com el que ell anomena «l'esperit català» es manifesta, sobretot a les cròniques. Malgrat l'atenció que hi és prestada als trobadors catalans i a la poesia de gesta, és un llibre sobre els grans prosistes, on retrobem Bernat Metge i el *Tirant*, per exemple. Ara, es veu com a la història, a la geografia i a la literatura Nicolau busca el mateix, les manifestacions de l'especificitat catalana, de l'ésser de Catalunya que ja el preocupava en redactar la *Introducció al estudio de la literatura catalana*.

L'últim factor conformador de l'humanisme de Nicolau sembla, en efecte, aquesta seva inquisició sobre allò que, havent determinat la constitució de Catalunya com a nació, ha romàs a través dels segles, no sense canvis, com a constitutiu específic de la catalanitat, de l'esperit català, per dir-ho com ell ho deia, més enllà fins i tot de les vicissituds històriques. Recuperar això, entre el *Volksgeist* i la literatura, i constantment confrontar-ho amb la gran lliçó dels grecs i amb les aspiracions de les idees i dels pobles capdavanters contemporanis, des d'una irrenunciable concepció de la cultura com a fet moral, heus ací el nord, dins dels ideals noucentistes, de l'humanisme de Nicolau, disposat a més a servir el comú com a base de la democràcia. Si en el seu discurs d'entrada a l'Institut evocava «l'esperit nacional», en definitiva el patriotisme de Ramon Muntaner, «que visqué en totes les terres catalanes», era simptomàtic el tema del que pronuncià l'any 1933 a l'Ateneu Barcelonès: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga*.